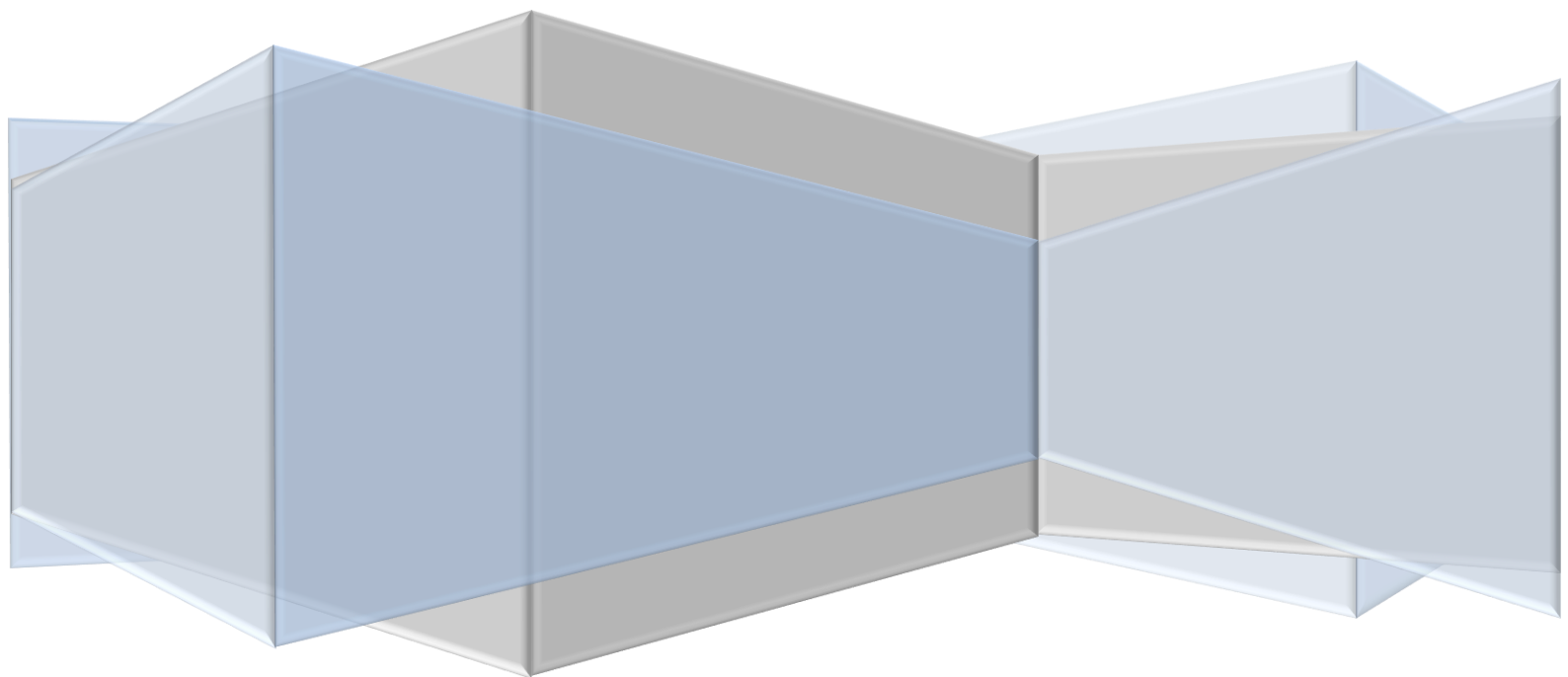

PRIMENJENA SOCIJALNA PSIHOLOGIJA

Socijalna psihologija vrednosnih orijentacija

Autorizovani tekst

Zoran Pavlović

Sadržaj

1. Priroda vrednosti i značaj njihovog istraživanja	2
2. Teorijski modeli vrednosti	5
2.1. Rokičevo shvatanje o suštini ljudskih vrednosti	5
2.2. Švarcov cirkularni model	8
2.3. Inghartova kulturna mapa sveta	13
2.4. Model osnaživanja ljudskih kapaciteta i emancipativne vrednosti	17
3. Primenjena socijalna psihologija vrednosti – završna razmatranja	21
4. Reference	22

1. Priroda vrednosti i značaj njihovog istraživanja

Vrednosti nesumnjivo predstavljaju ne samo jedan od najvažnijih koncepata u nizu srodnih naučnih disciplina, već i jedan od osnovnih fenomena psihičkog života čoveka i jednu od najdistinktivnijih ljudskih karakteristika. Kao relativno stabilne dispozicije, vrednosti zauzimaju centralno mesto u strukturi ličnosti pojedinca i imaju veliki motivacioni potencijal koji utiče na sve što čovek želi, misli ili radi. Donošenje životnih odluka, određivanje ciljeva i sredstava za njihovo dostizanje, stavovi, ideologije, evaluacija, moralno suđenje, pa i socijalno ponašanje uopšte – dobrim delom jesu determinisani upravo vrednostima. Pojam vrednosti je ekonomičniji (u smislu zgusnutosti), dinamičniji (u smislu uticaja na ponašanje) i centralniji (u smislu opštosti i važnosti), nego što su to neki srodni pojmovi, na primer stavovi (Pantić, 1981; Rokeach, 1973; Schwartz & Bardi, 1994; Schwartz, 2007). To im daje bolju prediktivnu i veću heurističku vrednost u odnosu na druge slične koncepte, što za posledicu ima veću ekonomičnost samih istraživanja.

Iako se socijalna psihologija za vrednosti pre svega interesuje kao za subjektivnu pojavu, one su istovremeno i prožete onim tendencijama koje karakterišu epohu, društveni sistem, društvena kretanja i sl. (pa imaju vrlo važnu ulogu u sociologiji), što doprinosi celovitijem sagledavanju složenosti društvenih pojava i podsticanju interdisciplinarnih istraživanja kojima se pokušavaju objasniti društvena organizacija, problemi interpersonalnih odnosa, problemi društvene kohezije ili ponašanje različitih društvenih grupa itd. Ljudska priroda se ne može posmatrati nezavisno od vrednosti jer su one sastavni deo svih normativnih pojmova koji omogućavaju da se čovek posmatra kao „*aktivno, samosvesno i prema određenim ciljevima i idealima usmereno biće*“ (Pantić, 1981, str. 10). Sve to čini istraživanje vrednosti veoma značajnim poduhvatom.

Povećan interes za problematiku vrednosti koji je primetan u drugoj polovini XX veka, doveo je do velike diversifikacije teorijskih i metodoloških pristupa u vezi sa ovim pojmom, što je u znatnoj meri otežalo empirijska istraživanja. Konceptualna heterogenost i neujednačenost metodoloških standarda čini sadržaj pojma vrednosti i njegove osnovne karakteristike, a samim tim i način njegovog ispitivanja, u velikoj meri zavisnim ne samo od različitog shvatanja vrednosti unutar različitih disciplina (filozofsko, kulturno-antropološka, sociološka, psihološka shvatanja vrednosti), već i od priklanjanja teorijskom stanovištu određenog autora i konkretne definicije pojma vrednosti. Različiti autori koriste različite termine (vrednosti, vrednosne orijentacije, preferirani životni stilovi, idejne orijentacije i sl.); pridaju vrednostima različit konceptualni status (stav, bazični stavovi, bazične dimenzije socijalnog ponašanja, ali i crte ličnosti, motivi i sl.); istraživanja sprovode u pravcu potpune sveobuhvatnosti hipotetskog univerzuma vrednosti, biranja manje ili više reprezentativnog uzorka vrednosti koje su karakteristične za određenu populaciju, ili uže selekcije koja se temelji na proceni relevantnosti pojedinih vrednosti za proučavanje raznih pojava koje su predmet istraživanja; najzad, različiti autori vrednosti ispituju na različite načine – pitanjima sa više alternativa, pri čemu svaka alternativa predstavlja jednu vrednost, nezavisnim ispitivanjem pojedinačnih vrednosti putem jednog ili više indikatora, ispitivanjem preferiranih životnih stilova, društvenih ciljeva i sl.

Analiza relevantne literature pokazuje da postoji preko četiristo definicija vrednosti i čak osamnaest kriterijuma sa kojima se autori suočavaju pokušavajući da odrede sadržaj ovog pojma (Pantić, 2005). Definicija vrednosti trebalo bi da zadovolji nekoliko kriterijuma - mora postojati mogućnost operacionalnog definisanja, pri čemu koncept vrednosti mora biti jasno razgraničen od drugih sličnih koncepata poput stavova, društvenih normi i sl., ali istovremeno

mora biti i povezan sa njima; trebalo bi izbegavati cirkularne definicije i pojmove kao što su "treba" ili "konceptije o poželjnom"; mora takođe omogućiti vrednosno neutralan pristup izučavanju vrednosti na osnovu kojih se istraživači mogu osloniti na međusobne nalaze uprkos razlikama u vrednostima (Rokeach, 1973).

Neki od najuticajnijih autora u ovoj oblasti, vrednosti definišu kao „*trajno uverenje da je određen način ponašanja ili egzistencije lično ili socijalno poželjniji nego suprotni ili obrnuti način ponašanja ili egzistencije*“ (Rokeach, 1973, str. 5), ili kao „*poželjne, transsituacione ciljeve koji variraju u značaju i služe kao vodeći principi u životu ljudi*“ (Schwartz & Bardi, 2001, str. 269), zatim kao „*uverenje prema kojem ljudi deluju u skladu sa preferencijama*“ (Allport, 1961, str. 454) ili, recimo, kao „*implicitnu ili eksplicitnu koncepciju poželjnosti, karakterističnu za pojedinca ili grupu, koja utiče na izbor između dostupnih načina, sredstava i ciljeva akcije*“ (Kluckhohn, 1951, str. 395). U našoj literaturi o vrednostima najprihvaćenije jesu Pantićeva, Kuzmanovićeva i definicija Rota i Havelke. Pantić vrednosti određuje kao „*relativno stabilne, opšte i hijerarhijski organizovane karakteristike pojedinca (dispozicije) i grupe (elementi društvene svesti), formirane međusobnim delovanjem istorijskih, aktuelno-socijalnih i individualnih činilaca, koje zbog tako pripisane poželjnosti usmeravaju ponašanje svojih nosilaca ka određenim ciljevima*“ (Pantić, 1981, str. 13). Rot i Havelka vrednosti shvataju kao „*trajan, izrazito pozitivan odnos osobe prema određenim objektima koje ocenjujemo kao važne i za čije ostvarenje postoji izraženo lično angažovanje*“ (Rot i Havelka, 1973, str. 9). Najzad, Kuzmanović vrednosti posmatra kao „*shvatanja (uverenja) o lično ili društveno poželjnim opštim načinima ponašanja, vrstama aktivnosti i relativno trajnim stanjima u prirodi, društvu i pojedincu*“ (Kuzmanović, 1995, str. 19).

I bez detaljnije analize gorenavedenih definicija, kao i nenavedenih definicija nekih drugih autora, jasno je da se može govoriti o određenim zajedničkim karakteristikama shvatanja vrednosti u određenjima ovog pojma od strane različitih autora. Prema Švarcu (Schwartz & Bardi, 1994; Schwartz, 2007), može se govoriti o pet zajedničkih karakteristika u teorijskim određenjima različitih autora koje bi mogle biti shvaćene i kao imanentne odrednice vrednosti.

Vrednosti su, pre svega, **koncepti ili uverenja**. Preciznije, u skladu sa Rokičevom tipologijom, u pitanju je preskriptivno ili proskriptivno uverenje (Rokeach, 1976) i predstavljaju procenu nekog sredstva ili krajnjeg cilja akcije kao (ne)poželjnog. Ovu karakteristiku, između ostalog, uključuju i gorenavedene definicije koju daju Rokič, Švarc, Klakhon ili Kuzmanović. To dalje znači da vrednosti, kao i sva uverenja, imaju kognitivnu, afektivnu i bihejvioralnu komponentu. Vrednosti predstavljaju kogniciju ili koncepciju o poželjnom, pa „*reći da neka osoba ima vrednost znači reći da ona kognitivno zna ispravan način ponašanja ili krajnjeg cilja kojem teži*“ (Rokeach, 1973, str. 7). Kognicije određene vrste praćene su emocionalnim stanjima, na primer zagovaranjem ili protivljenjem nečemu što u krajnjoj liniji vodi akciji izazvanoj određenom aktiviranom vrednošću koja ima posredujuću ulogu u tom procesu. Pojedini autori pridaju različit značaj nekoj od tri komponente ističući primarnost jedne od njih, na primer, tvrdnjom da su vrednosti isto što i akcije (Adler, 1956).

Druga karakteristika sastoji se u shvatanju prema kome se vrednosti odnose na **poželjna krajnja stanja ili ponašanje**. Poželjnost je nezaobilazna i verovatno jedna od najdistinktivnijih karakteristika vrednosti. Mnogi autori pominju ovu karakteristiku isticanjem toga da su vrednosti preferencije načina života, koncepcije o poželjnom, poželjni ciljevi i sl. (Hofstede, 1980; Kluckhohn, 1951; Kuzmanović, 1995; Morris, 1956; Pantić, 1981; 1990; Rokeach, 1973; Williams, 1969). Razlikovanje poželjnih krajnjih stanja,

odnosno ponašanja nalazi se u osnovi Rokičeve (Rokeach, 1973) podele na instrumentalne i terminalne vrednosti (više o tome u nastavku), odnosno Kuzmanovićevog (1995) razlikovanja vrednosti-ciljeva i vrednosti-sredstava. Dve grupe vrednosti nisu nezavisne celine, već su u složenim funkcionalnim odnosima. Ova podela odražava razlikovanje koncepcija o poželjnim stanjima vezanim za prirodu, društvo ili pojedinca koji se žele ostvariti ili sačuvati i preferiranih načina ostvarivanja tih ciljeva. Ova druga grupa uključuje veliki broj dispozicija koje se na taj način mogu smatrati vrednostima i idu do nivoa crta ličnosti (npr. neke od vrednosnih orijentacija Pantić posmatra i kao crte ličnosti – ambicioznost, autoritarnost i sl.). Sa druge strane, većina humanističkih psihologa samo konačna, terminalna stanja posmatra kao vrednosti, ne dajući takav status bilo čemu što ima instrumentalni karakter.

Vrednosti *prevazilaze specifične situacije*. Ova odrednica vrednosti je u velikom broju teorijskih određenja prisutna u vidu isticanja opštosti vrednosti, tačnije, isticanja različitih nivoa opštosti različitih vrednosti (Kuzmanović, 1995; Kluckhohn, 1951; Pantić, 1981; 1990; Schwartz, 2007). Opštost vrednosti može biti dvojako shvaćena. Kada se u okviru sociopsihološke problematike razmatraju vrednosti, onda su uvek u pitanju opšte vrednosti koje predstavljaju odnos prema društveno relevantnim pojavama i često se nazivaju socijalnim vrednostima, koje determinišu širok opseg socijalnog ponašanja (Rot, 1994). Različiti nivoi opštosti pojedinih vrednosti impliciraju i hijerarhijsko ustrojstvo, ali u smislu principa organizovanja, a ne većitog i univerzalnog redosleda vrednosti. Veća opštost se u ovom slučaju pre svega ogleda u uticaju na širok opseg ponašanja. Iz toga proističe i drugo značenje - veća opštost ovog koncepta u poređenju sa drugim sličnim konceptima. Najzad, transcendentiranje specifičnih situacija podrazumeva i relativnu stabilnost dispozicije u dvojakom smislu – stabilnost u odnosu na različitost situacija na koje se vrednosti primenjuju, ali i stabilnost u vremenskom smislu koja vrednostima daje potencijalni uticaj na veći broj situacija u dužem vremenskom periodu.

Vrednosti *upravljaју selekcijom i evaluacijom ponašanja i događaja*, što je posledica centralnosti dispozicije u strukturi ličnosti čoveka koja ga intenzivno i kontinuirano pokreće na određene aktivnosti. Vrednosti usmeravaju ponašanje na više načina: vode zauzimanju određenih pozicija u pogledu društvenih tema; određuju prihvatanje određene političke ili religijske ideologije nasuprot drugoj; postavljaju standarde za predstavljanje sebe drugima i suštinske su za proces komparacije, ubeđivanje i uticaj na druge; predstavljaju konceptualno oruđe na osnovu koga dostižemo i održavamo samopoštovanje itd. (Rokeach, 1973). Neki autori pominju uticaj koje vrednosti imaju na izbor dostupnih načina, sredstava i ciljeva akcije (Kluckhohn, 1951), njihovu ulogu u postavljanju kriterijuma pomoću kojih ljudi ranguju svoje intenzitete želja (Catton, 1954; navedeno prema Pantić, 1994), kriterijuma za preferenciju (Williams, 1969) ili usmeravanje ponašanja (Pantić, 1981; 1990).

Vrednosti se mogu *rangirati s obzirom na relativan značaj*. Ova odrednica koju Švarc pominje retko se pojavljuje u definicijama vrednosti, ali je ta karakteristika posledica jednostavne činjenice da ljudi istovremeno prihvataju više vrednosti. Najbolje je, verovatno, manifestovana u Rokičevom shvatanju da je ukupan broj vrednosti koje pojedinac ima relativno mali (Rokeach, 1973), pri čemu svi ljudi poseduju iste vrednosti u različitim stepenu, organizovane u vrednosni sistem. U slučaju pomenutog autora i samog Švarca, prihvatanje ove pretpostavke manifestuje se i u specifičnoj metodologiji rangovanja određenog univerzuma vrednosti, s obzirom na procenjenju važnost. Sa druge strane, razlikovanje relativnog značaja vrednosti može biti izraženo i prihvatanjem pomenutog hijerarhijskog organizovanja vrednosti koje se na različitim nivoima hipotetskih modela pojavljuju u zavisnosti od opštosti, ali i u vezi sa važnošću.

Najzad, iako Švarc ne pominje *relativnu stabilnost* kao važnu karakteristiku u shvatanjima o prirodi vrednosti (mada se ona, verovatno, implicitno podrazumeva isticanjem transsituacionog karaktera vrednosti), ona je svakako vredna eksplicitnog pominjanja. Bilo da se posmatra kao standard koji perzistira (Catton, 1954; navedeno prema Pantić, 1994), stabilna dispozicija (Barton, 1963), trajno uverenje (Rokeach, 1973), trajni odnos (Rot i Havelka, 1973) ili relativno stabilna dispozicija (Pantić, 1981; 1990), vrednosti se posmatraju kao duboko ukorenjene i teško promenljive karakteristike pojedinca koje ponašanju daju doslednost i konzistentnost. Drugim rečima, vrednosti nisu nepromenljive ili potpuno stabilne (kada nikakva lična i/ili društvena promena ne bi bila moguća), ali ni potpuno nestabilne i lako promenljive (čime bi bilo kakav kontinuitet u razvoju bio onemogućen) (Rokeach, 1973).

2. Teorijski modeli vrednosti

Izučavanje vrednosti unutar socijalne psihologije ima dugu tradiciju. Prvi psiholog koji je razvio teoriju vrednosti bio je Gordon Olport (Vernon & Allport, 1931). Olport je o vrednostima promišljao unutar okvira teorije ličnosti i koncipirao ih kao individualne razlike koje omogućuju holistički opis ljudskog bića. Olportova psihologija vrednosti stoga je zapravo psihologija ličnosti. Oslanjajući se na Šprangerovu tipologiju ličnosti, Olport razlikuje šest tipova vrednosti. Tipovi o kojim Olport govori su *teorijski* (istina, intelekt, kriticizam), *ekonomski* (korisnost, praktičnost), *estetski* (harmonija, lepota), *religijski* (osećaj jedinstva sa svetom, duhovni razvoj), *socijalni* (ljubav, poštovanje, pomoć drugim ljudima) i *politički* (moć, kontrola nad ljudima). Ličnost svakog pojedinca sinteza je različitih tipova, pri čemu je jedan dominantan, nadređen ostalima. Vrednosti po Olportu imaju centralnu ulogu u ličnosti, mada kada govori o vrednostima Olport sinonimno koristi i pojmove interesa i evaluativnih stavova.

Iako danas uglavnom imaju istorijski značaj, najvažniji elementi shvatanja u Olportovim promišljanjima o vrednostima prisutna su i u delima kasnijih autora. U nastavku će biti prikazana dva takva gledišta koja se verovatno mogu smatrati najučajnijim – model Miliona Rokiča i Šaloma Švarca. Pored toga, iako nisu primarno psihološke teorije, biće prikazana i dva modela razvijena unutar sociološkog izučavanja vrednosti, teorija Ronalda Ingharta i Kristijana Velcela. Vrednosti se u takvim koncepcijama prevashodno posmatraju kao najvažniji elementi kulture, presudnim u poređenjima država širom sveta.

2.1. Rokičevo shvatanje o suštini ljudskih vrednosti

Milton Rokič bi se s pravom mogao smatrati utemeljivačem savremenih pristupa istraživanja vrednosti. Rokič je kritikovao Olportovo gledište smatrajući listu predloženih vrednosti previše uopštenom i neadekvatnom za razlikovanje ljudi na profilima zasnovanim na šest tipova vrednosti. (Na primer, profil dvoje ljudi za koje su dominantne političke vrednosti može biti vrlo različit ili čak i radikalno drugačiji ako je jedan od njih prihvatio levičarske vrednosti, a drugi desničarske.) Poput Olporta, i za Rokiča su vrednosti takođe koncipirane unutar okvira teorije ličnosti, ali je njegov pristup vrednostima kognitivistički. Jedan od centralnih pojmova u Rokičevom teoretisanju je pojam uverenja. Ličnost je sastavljena od podstistema uverenja, organizovanih od najznačajnijih ka perifernim, s

vrednostima pozicioniranim visoko u organizovanom i funkcionalno integrisanom sistemu koji čine uverenja, stavovi i vrednosti. Uverenja su, drugim rečima, glavna kategorija za opisivanje vrednosti, a vrednosti su osnovna jedinica za opisivanje ličnosti.

Kao što je u gornjim razmatranjima već istaknuto, Rokič pojam vrednosti definiše kao „*trajno uverenje da je određen način ponašanja ili egzistencije lično ili socijalno poželjniji nego suprotni ili obrnuti način ponašanja ili egzistencije*“ (Rokeach, 1973, str. 5). Vrednosti su proskriptivna uverenja, centralno locirana unutar ukupnog sistema uverenja osobe, o tome kako bi neko trebalo ili ne bi trebalo da se ponaša, ili o nekom krajnjem stanju egzistencije koja je vredna ili nije vredna dostizanja (Rokeach, 1976). V Jednostavnije rečeno, možemo verovati da su poželjni načini delovanja, recimo, biti uredan, iskren, pravedan, saosećajan itd. ili težiti krajnjih stanjima ili oblicima postojanja poput sigurnosti, sreće, slobode. Vrednosti su apstraktni ideali, pozitivni ili negativni, i nisu vezani za bilo koji specifični stavski objekat ili situaciju, u skladu s pomenutom transsituacionom odrednicom koju daje Švarc (Schwartz, 2007).

Ovo je centralna distinkcija vrsta vrednosti za Rokiča, na vrednosti koje reprezentuju *sredstva* i *ciljeve*, na instrumentalne i terminalne vrednosti (Rokeach, 1973). **Instrumentalne vrednosti** imaju oblik koji bi se mogao iskazati konstatacijama poput „Verujem da je takav-i-takav način delovanja (npr. hrabrost, iskrenost) lično ili socijalno poželjniji u svim situacijama u odnosu na sve objekte“. **Terminalne vrednosti** imaju oblik „Verujem da je takvo-i-takvo krajnje stanje ili postojanje (npr. mir u svetu, jednakost) lično ili socijalno vredno dostizanja“. Terminalne vrednosti mogu biti lične (fokusirane na sebe, intrapsihičke, npr. unutrašnji mir) ili socijalne (socio-centrirane, interpersonalne, npr. svetski mir). Razlikuju se i dve vrste instrumentalnih vrednosti. One se, s jedne strane, tiču moralnih vrednosti, tj. oblika ponašanja koji krše ili su u skladu s važećim socijalnim normama ili konvencijama; interpersonalne su po prirodi i njihovo kršenje izaziva krivicu zbog lošeg delovanja. Druga vrsta instrumentalnih vrednosti su vrednosti kompetencije. Za razliku od moralnih vrednosti one imaju lični fokus, pokrivaju aspekte samoostvarenja, a njihovo kršenje izaziva sram zbog lične nekompetentnosti. Drugim rečima, ponašati se, recimo, odgovorno vodi osećaju da se ponašamo moralno, dok ponašanje na logičan, razuman ili kreativan način vodi osećaju kompetentnosti.

Koliko zapravo vrednosti svako od nas stoga ima? Rokič je nastojao da formuliše katalog vrednosti koje bi bio što potpuniji. Na intuitivnim, teorijskim i empirijskim osnovama procenio da je broj vrednosti koje ljudi imaju nije veliki. Osoba verovatno ima stotine stavova o specifičnim objektima i situacijama, ali svega tuce instrumentalnih i nekoliko terminalnih vrednosti. Ukupan broj vrednosti je, drugim rečima, ipak ograničen. Rokič ocenjuje da postoji više instrumentalnih nego terminalnih vrednosti, a da je opet ukupan broj vrednosti približno jednak ili ograničen biološkim i socijalnim funkcionisanjem ljudi i njihovim potrebama.

Rokič je predložio spisak od **36 vrednosti**, sastavljenih od jednakog broja terminalnih i instrumentalnih vrednosti (Tabela 1). Koristio je ove kategorije razvijajući merni instrument pod nazivom Rokičeva Studija vrednosti (eng. Rokeach Value Survey). Ispitanici rangiraju 18 vrednosti u svakoj listi, od one koja ima najmanje važan značaja kao vodeći principi u životu do onih najvažnijih. Iako RVS predstavlja vrednosti kao apstraktne termine sa kratkim definicijama, rangiranje vrednosti je dovoljno specifično za otkrivanje suptilnih razlika u hijerarhiji vrednosti između pojedinaca.

Tabela 1. Lista instrumentalnih i terminalnih vrednosti

Terminalna vrednosti	Instrumentalne vrednosti
Udoban život (prosperitetan život)	Ambiciozan (marljiv, teži uspehu)
Uzbudljiv život (stimulativan, aktivan život)	Otvorenog uma (slobodnog uma)
Osećaj ostvarenosti (trajni doprinos)	Sposoban (kompetentan, efikasan)
Mir u svetu (bez sukoba i konflikata)	Veseo (razdragan, zabavan)
Lepota (lepota prirode i umetnosti)	Uredan (čist, pažljiv)
Jednakost (bratstvo, jednake mogućnosti za sve)	Hrabar (bori se za svoja uverenja)
Porodična sigurnost (briga o bližnjima)	Milostiv (spreman da oprostí drugima)
Sloboda (nezavisnost, sloboda izbora)	Uslužan (radi za dobrobit drugih)
Sreća (povezanost)	Iskren (istinoljubiv)
Unutrašnja harmonija (bez unutrašnjih konflikata)	Maštovit (izazivački, kreativan)
Zrela ljubav (seksualna i duhovna intimnost)	Nezavistan (oslanja se na sebe, samodovoljan)
Nacionalna sigurnost (zaštita od napada)	Razuman (inteligentan, refleksivan)
Zadovoljstvo (život pun zadovoljstava, opuštenost)	Logičan (konzistentan, racionalan)
Spasenje (večni život)	Brižan (emotivan, nežan)
Samo-poštovanje (samouvažavanje, dignitet)	Poslušan (uvažava, drži se pravila)
Socijalno uvažanje (poštovanje drugih, divljenje)	Ljubazan (dobrih manira, učtiv)
Pravo prijateljstvo (bliski prijateljski odnosi)	Odgovoran (pouzdan)
Mudrost (zrelo razumevanje života)	Samokontrolisan (samodisciplinovan, suzdržan)

Rokić koristi i pojam vrednosnog sistema, hijerarhijske organizacije vrednosti u smislu relativnog značaja. **Vrednosni sistem** je trajna organizacija uverenja koja se tiču preferiranih oblika delovanja ili krajnjih stanja egzistencije duž kontinuuma relativne važnosti. Nakon što se vrednost usvoji ona postaje integrisana u sistem vrednosti gde je svaka vrednost pozicionirana s obzirom na prioritet u odnosu na druge vrednosti. Razne životne situacije zapravo provociraju dve ili više vrednosti koje su često u konfliktu jedna s drugom (npr. sukob između jednakosti i slobode). Vrednosni sistem stoga predstavlja naučenu organizaciju pravila za donošenje odluka i rešavanje konflikata – između načina delovanja ili krajnjih ciljeva kojima se teži. I pored malog ukupnog broja vrednosti, hijerarhija implicira da je moguć zapravo veliki broj kombinacija među njima. Razlike među ljudima upravo se i pojavljuju ne u smislu idiosinkratičnih ili jedinstvenih kombinacija vrednosti, već u smislu razlika u značaju istog ograničenog skupa vrednosti, tj. u hijerarhiji vrijednosti.

Ipak, brojni faktori zapravo ograničavaju hipotetsku raznovrsnost. Sličnosti kulture, socijalnog sistema, pola, obrazovanja itd. čine vrednosne sisteme barem donekle sličnim. To praktično znači da su presudni antecedenti vrednosti kultura i društvo sa svojim institucijama, kao i druge karakteristike ličnosti.

2.2. Švarcov cirkularni model

Jedan od danas najuticajnijih, ako ne i najuticajniji model vrednosti jeste model izraelskog socijalnog psihologa Šaloma Švarca. U uvodnim delovima skrenuli smo pažnju na Švarcovo određenje vrednosti i zajedničke karakteristike mnogih definicija koje su otkrivene: vrednosti su koncepti ili uverenja (povezani sa emocijama), tiču se poželjnih krajnjih ciljeva stanja ili ponašanja, prevazilaze specifične situacije, upravljaju selekcijom ili evaluacijom ponašanja ili događaja i organizovane su u skladu sa relativnom važnošću (Blisky & Schwartz, 1994). Ovim karakteristikama kasnije dodaje i to da je uticaj vrednosti na svakodnevni život retko svestan i da je bilo koja akcija ili stav vođen relativnim značajem višestrukih, suprotstavljenih vrednosti i „kalkulacijama“ ili vaganjem njihove relativne važnosti.

I Švarc, kao i Olport i Rokič, vrednosti smatra važnim konstituentima ličnosti i postavlja pitanje treba li praviti konceptualnu razliku između vrednosti i ličnosti. Vrednosti zaista mogu biti viđene kao vrsta ličnosne dispozicije (Blisky & Schwartz, 1994). Švarcovo određenje vrednosti zapravo kombinuje Rokičevo kognitivno razumevanje vrednosti kao ciljeva i Olporotov motivacioni sadržaj vrednosti kao istovremeno i interesa i evaluativnih stavova. Budući da nam spomenute opšte karakteristike ne pomažu da razlikujemo jednu vrednost od druge, ono što ih zapravo međusobno razlikuje jeste motivacioni sadržaj vrednosti. Vrednosti su, drugačije rečeno, **kognitivne reprezentacija važnih ljudskih ciljeva ili motiva** o kojima moraju komunicirati u cilju koordinacije ponašanja. Sadržaj koji najznačajnije razlikuje jednu vrednost od druge jeste vrsta motiva ili cilja koju ona reprezentuje.

Na osnovu teorijske analize univerzalnih zahteva ljudske situacije i egzistencije Švarc dolazi do razlikovanja **deset tipova vrednosti** koje, po pretpostavci, ne isključuju nijednu bazičnu ljudsku vrednosti. Tipovi vrednosti o kojima Švarc govori su Univerzalizam, Benevolentnost, Tradicija, Konformizam, Sigurnost, Moć, Postignuće, Hedonizam, Stimulacija i Samo-usmerenost (tabela 2). Tipologija vrednosti zasnovana je na ideji da vrednosti u formi svesnih viljeva reprezentuju tri univerzalna zahteva ljudske egzistencije: 1. biološke potrebe, 2. zahteve za koordinaciju socijalnih interakcija i 3. zahteve za preživljavanjem i funkcionisanjem grupe. Naglašavanjem univerzalnosti, Švarc zapravo ukazuje na svojervsni pan-kulturni konsenzus u važnosti analiziranih deset tipova vrednosti. Postoji visok nivo saglasnosti između različitih pojedinaca i nacija. Benevolentnost, samo-usmerenost i univerzalizam su konzistentno najviše vrednovane, moć, tradicija i stimulacija najmanje, a sigurnost, konformizam, postignuće i hedonizam između ova dva kraja (Schwartz & Bardi, 2001).

Ova zajednička pan-kulturna osnova može biti objašnjena kao odraz adaptivne funkcije vrednosti u odnosu na tri osnovna zahteva uspešnog socijalnog funkcionisanja: kooperativnih primarnih odnosa, produktivnih i inovativnih obavljanja zadataka, zadovoljavanja potreba i želja usmerenih na pojedinca. U bilo kom društvu najvažnije je očuvati kooperativne i veze podrške sa članovima primarnih grupa. Bez njih život bi bio rizičan. Stoga je osnovni fokus prenošenja vrednosti razvijanje posvećenosti pozitivnim odnosima, identifikaciji sa grupom i lojalnosti članovima grupe. Ove relacije nisu dovoljne za opstanak društva i grupa. Pojedinaac mora biti motivisan da investira vreme i psihološke i intelektualne napore za produktivan rad i nove ideje u onoj meri u kojoj samo-usmereno ponašanje ne podriva važne grupne ciljeve.

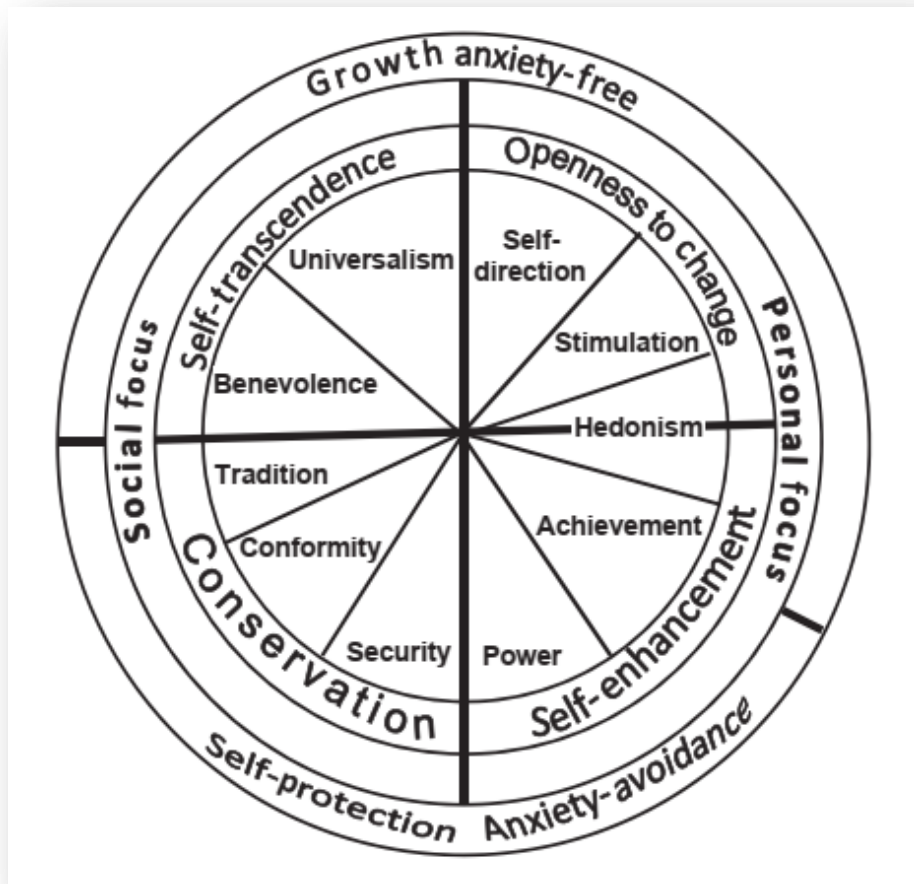
Tabela 2. Deset bazičnih individualnih vrednosti i motivacioni ciljevi koji im leže u osnovi

Bazična vrednost	Sržni motivacioni ciljevi
Univerzalizam	Razumevanje, uvažavanje, tolerancija i zaštita dobrobiti ljudi i prirode.
Benevolentnost	Očuvanje i ojačavanje dobrobiti ljudi s kojima je osoba često u ličnom kontaktu.
Tradicija	Poštovanje, posvećenost i prihvatanje običaja i ideja koje kultura i religija propisuju.
Konformizam	Ograničavanje akcija, težnji i impulsa koji bi uznemirili ili oštetili druge ili prekršili socijalne noreme i očekivanja.
Sigurnost	Bezbednost, harmonija i stabilnost društva, odnosa i selfa.
Moć	Socijalni status i prestiž, kontrola ili dominacija nad ljudima i resursima.
Postignuće	Lični uspeh kroz iskazivanje kompetencija u skladu sa socijalnim standardima
Hedonizam	Zadovoljstvo i senzualna gratifikacija
Stimulacija	Uzbuđenje, novina, izazovi u životu
Samo-usmerenost	Nezavisnost misli i aktivnosti biranja, stvaranja, istraživanja

I Švarc bitnu ulogu daje hijerarhiji vrednosti i pravi razliku između vrednosnih *hijerarhija pojedinaca* i strukture odnosa među *samim vrednostima* (Schwartz, 1992). Svaki pojedinac ima neki sebi svojstven redosled vrednosti koji zapravo utiče na njegovo ponašanje i stavove. Ali pored toga, odnosi između različitih vrednosti imaju inherentnu strukturu koja je po pretpostavci univerzalna i ima oblik kružnog motivacionog kontinuuma (Grafik 1, Schwartz, 1992). Cirkularnost odražava tri karakteristike ovakve strukture vrednosti: 1. vrednosti koje su „susedi“ u kružnom sistemu su međusobno kompatibilne u smislu motivacionih ciljeva koje reprezentuju (npr. Tradicija, Konformizam i Sigurnost), 2. kako raste udaljenost među vrednostima po krugu, sličnost vrednosti opada (npr. veća je sličnost između Sigurnosti i Benevolentnosti, nego između Sigurnosti i Stimulacije), 3. motivaciono suprotstavljene vrednosti pozicionirane su opozitno na krugu (npr. Tradicija je suprotstavljena Stimulaciji).

Univerzalan redosled odnosa među vrednostim objašnjen je putem tri principa (Cieciuch et al., 2015). Prvo, osoba može težiti ekspresiji/ostvarenju susednih vrednosti u jednom aktu (npr. Tradiciji i Konformizmu putem učešćem u religijskim ritualima). S druge strane, neko ne može istovremeno težiti ostvarenju vrednosti koje su na suprotnim stranama kruga u jednom aktu (ako se usled želje za Stimulacijom upuštamo u neke rizične aktivnosti, time ugrožavamo Sigurnost); opozitne vrednosti su, drugim rečima, motivaciono inkompatibilne. Ovo je zapravo najvidljivije u organizaciji vrednosti u bipolarne dimenzije u drugom krugu. U osnovi ovih deset vrednosti leže dve opštije dimenzije: **otvorenost nasuprot zatvorenosti za promene** (konzervativizam) i **samo-ojačavanje nasuprot samoprevazilaženju**. Prva dimenzija suprotstavlja vrednosti sopstvenih nezavisnih misli i akcija i otvorenosti za promene i vrednosti submisivnog samoograničavanja, očuvanja tradicionalnih običaja i očuvanja stabilnosti. Druga suprotstavlja vrednosti koje naglašavaju prihvatanje drugih kao jednakih i brige za njihovo blagostanje onima koji naglašavaju potragu za ličnim uspehom i dominacijom nad drugima.

Grafik 1. Cirkularni model vrednosti

Drugi princip koji organizuje redosled vrednosti jesu **interesi** kojima prihvatanje vrednosti služi. Vrednosti s desna su uglavnom one koji imaju lični fokus i regulišu izražavanje ličnih interesa i karakteristika. One s leva tiču se toga kako se osoba povezuje u socijalnom smislu i kako to utiče na njihove interese.

Veza vrednosti i anksioznosti je treći organizacioni princip. Vrednosti u donjoj polovini kruga zasnovane su na potrebi da se izbegne ili kontroliše anksioznost i pretnja i da se pojedinac zaštiti. Vrednosti konzervativizma naglašavaju izbegavanje konflikata, nepredvidljivosti i promene putem potčinjavanja i pasivnog prihvatanja *status quo* sistema. Vrednosti moći naglašavaju prevazilaženje izvora anksioznosti aktivnom kontrolom pretnje. S druge strane, vrednosti u gornjoj polovini kruga su *anxiety-free*, izražavaju rast, ličnu ekspanziju, samoostavrenje i sl., ali i promociju i dobrobit drugih.

Činjenica da su vrednosti kružno organizovane bitna je u još jednom smislu. Moguće vrednosne težnje su i za Švarca relativno organičene. Sve vrednosti koje su prepoznate u raznim kulturama locirane su na motivacionom kontinuumu. On može biti dodatno podeljen u specifičnije vrednosti, ali su njihovi međusobni odnosi zapravo već predodređeni. Opisana struktura znači da se ne radi samo o listi ili grupi vrednosti, već da postoji sličnost susednih elemenata i razlika ili konflikti onih koji su na suprotnim stranama kruga. Na taj način, struktura može ukazati na motivacioni smisao bilo koje vrednosti kada se analizira njena pozicija relativna u odnosu na druge vrednosti u cirkularnoj strukturi.

Švarc razvija specifičan merni postupak, tzv. Schwartz Value Survey (SVS) koji je danas gotovo postao standard u ispitivanju vrednosti. Ima različite forme i oblike, kao i razvijenu metodološku proceduru skorovanja rezultata. Dva osnovna merna instrumenta su SVS upitnik koji ima standardan format upitnika za samozadavanje i od ispitanika traži da oceni u kojoj meri svaku od većeg broja vrednosti sa spiska vrednosti smatra važnim. Druga varijanta je tzv. Portrait Values Questionnaire (PVQ) koji je inicijalno konstruisan za ispitivanje vrednosti kod dece, ali je kasnije ušao u širu upotrebu; postoji nekoliko varijanti PVQ mera različite dužine. Merenje vrednosti na taj način je implicitnije – ispitanik ima zadatak da sebe uporedi s opisima hipotetičke osobe i oceni stepen sličnosti.

Sam cirkularni model je u nekoliko navrata redefinisani. U poslednjoj verziji cirkularnog modela (Schwartz et al., 2012), motivacioni krug podeljen je u 19 uže definisanih vrednosti (Grafik 2): razlikuju se dve vrste Samo-usmerenosti (misao i akcija), dve vrste Moći (dominantost i resursi), Sigurnosti (socijalna i lična), Konformizma (pravila i interepersonalni), Benevolentnosti (briga i zavisnost), i tri oblika Univerzalizma (priroda, briga i tolerancija), kao i dve nove vrednosti: Ugled (sigurnost i moć kroz očuvanje slike u javnosti i izbegavanje poniženja) i Poniznost ili Skromnost (svest o sopstvenoj beznačajnosti u sveukupnom poretku stvari).

Grafik 2. Redefinisani cirkularni model vrednosti

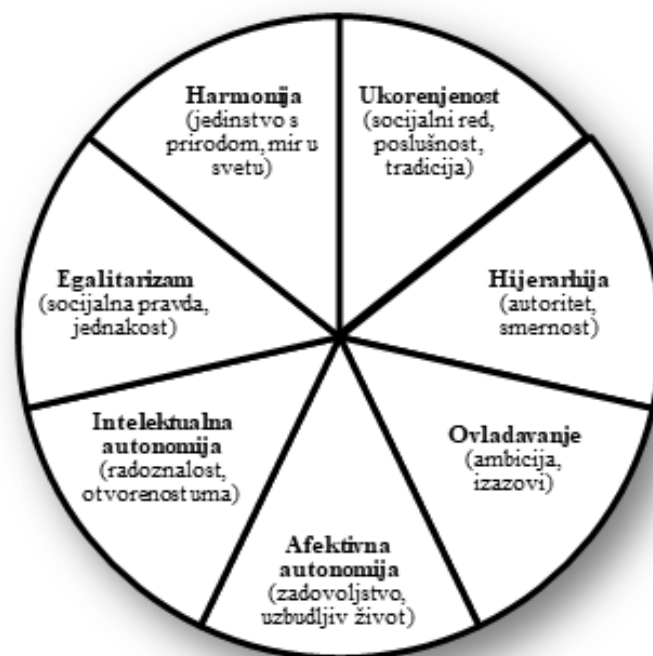
Švarcov model vrednosti često je korišćen i u kros-kulturnim istraživanjima. Kada govori o vrednosnim dimenzijama kao karakteristikama kulture Švarc razlikuje tri dimenzije (Schwartz, 2007). One su, kao i slučaju vrednosti kao individualnih dispozicija, „odgovori“

na tri kritične teme sa koje se svako društvo susreće. Prva tema je pitanje odnosa pojedinca i grupe: do koje mere su osobe autonomne, odnosno ukorenjene u grupu? Ovo je odraženo dimenzijom **autonomija-ukorenjenost** (Grafik 3). U autonomnim kulturama ljudi su nezavisni „entiteti“, oni kultiviraju i izražavaju svoje preferencije, osećanja, ideje i nalaze smisao u svojoj jedinstvenosti. U ukorenjenim kulturama, ljudi su uronjeni u kolektiv kojem pripadaju. Smisao života potiče iz socijalnih odnosa, kroz identifikaciju sa grupom i učešće u zajedničkom životu. Ova dimenzija je vrlo srodna uobičajenom razlikovanju individualističkih i kolektivističkih kultura.

Drugi problem su mehanizmi garancije odgovornog ponašanja koji čuvaju tkivo društva. Ljudi moraju biti navedeni da brinu o drugima, da koordinišu aktivnosti i organizuju neizbežnu međuzavisnost. Jedan pol te dimenzije je **egalitarizam** – u egalitarnim kulturama svi su jednaki u moralnom smislu i dele bazične interese kao ljudska bića. Ljudi su socijalizovani da internalizuju posvećenost kooperaciji i brizi za dobrobit drugih. U **hijerarhijski** ustrojenim kulturama, postoji hijerarhija propisanih uloga koja za cilj ima da to obezbedi, uključiv i nejednakost moći koja se smatra legitimnom.

Treći problem je odnos ljudi prema prirodnom i socijalnom okruženju. Dimenzija **Harmonija nasuprot Ovladavanju** opisuje distinkciju između, s jedne strane, uklapanja u svet, uvažavanja i poštovanja, i, s druge strane, njegovog menjanja ili eksploatacije, samoostvarenje kroz ovladavanje i promenu prirodnog i socijalnog okruženja.

Grafik 3. Kulturne dimenzija: prototipska struktura

Kros-kulturni aspekti Švarcove teorije vode nas ka promišljanjima o konceptu vrednosti kao veoma važnom aspektu kulture jednog društva, a samim tim i modelima vrednosti koji ih upravo tako i posmatraju.

2.3. Inglehartova kulturna mapa sveta

Ronald Inglehart je američki sociolog koji je na čelu istraživačkog tima Svetske studije vrednosti (eng. *World Value Survey*), komparativnog projekta koji se u velikom broju zemalja širom sveta sprovodi u periodičnim talasima, od 1980. godine. WVS je neprocenjivi izvor empirijskih podataka koji je otvorio mogućnosti poređenja različitih društava i kultura po nizu relevantnih kriterijuma, analizu promena dominantnih vrednosnih obrazaca unutar društva s vremenom itd. Na temelju tih podataka, Inglehart razvija gledište o determinantama i konsekvencama vrednosti.

Iako su vrednosti od suštinskog značaja u Inglehartovom teoretisanju, ono je, u poređenju s već prikazanim psihološkim teorijama vrednosti, po mnogo čemu specifično. Ne mislimo tu samo na onu već istaknutu konceptualnu razliku na vrednosti kao individualne dispozicije i element kulture. Nasuprot rigoroznim teorijskim utemeljenjima koncepta i modela vrednosti u Rokičevom i Švarcovom slučaju, Inglehart o samom konceptu vrednosti veoma malo teorijski debatuje, a metodološke procedure i operacionalizacija vrednosti više je određena raspoloživošću empirijskog materijala, nego unapred definisanih teorijskim pozicijama (Pavlović, 2009a; 2009b; Schwartz, 2007). No, Inglehartovo delo je danas veoma uticajno i pored brojnih slabosti, veoma plodotvorno za analizu vrednosti.

Ako postoji neka sličnost sa psihološkim promišljanjima o vrednostima, onda je to svakako pretpostavka o motivacionoj uslovljenosti vrednosti. Od (post)materijalističkih vrednosti (Inglehart, 1990), preko (post)modernizma (Inglehart, 1997) do dimenzije vrednosti preživljavanja/samoizražavanja (eng. *survival/self-expression values*) i tzv. kulturne mape sveta (Inglehart, 2007; Inglehart & Baker, 2000; Inglehart & Welzel, 2005), Inglehartove teorijsko-empirijske analize vrednosti temelje se na dve osnove: Maslovljevoj analizi hijerarhije potreba (Maslow, 1970) i teoriji modernizacije koja govori o grubo predvidljivim posledicama socioekonomskog razvoja na dominantne vrednosti određene zajednice (Inkeles, 1969; Smith&Inkeles, 1966; Lerner, 1964).

Vrednosni prioriteti pojedinca, prema Inglehartovom shvatanju, odražavaju socioekonomske uslove sredine, pri čemu se najveća subjektivna vrednost pridaje najvažnijim nezadovoljenim potrebama (tzv. **hipoteza oskudice**). Budući da su materijalne potrebe presudne za opstanak pojedinca, kada one nisu zadovoljene, uzimaju primat nad svim ostalim potrebama, uključujući i potrebe nematerijalnog tipa i obrnuto. Međutim, odnos materijalne oskudice i promene vrednosnih prioriteta nije trenutna jer vrednosti pojedinca, u najvećem stepenu, odražavaju uslove iz njegovih formativnih godina, tj. perioda rane socijalizacije, pa se vrednosti pre svega menjaju smenom generacija (tzv. **hipoteza socijalizacije**). Nakon dužeg perioda ekonomske i fizičke sigurnosti, mogu se očekivati značajne razlike između vrednosnih prioriteta mlađih i starijih grupa usled značajno različitih formativnih iskustava socijalizacije, što u perspektivi vodi promenama dominantnih vrednosti na nivou populacije.

U početku je suštinski koncept Inglehartove teorije bila dimenzija (post)materijalističkih vrednosti čije je širenje u populacijama razvijenih demokratskih zemalja tumačeno kao posledica dugoročnog ekonomskog razvoja u ovim sredinama nakon Drugog svetskog rata, koji je doveo do prosperiteta u kojima su odrastale mlade generacije koje su, samim tim, bile postmaterijalistički orijentisane (Inglehart, 1990). Međutim, od sredine devedesetih godina XX veka, dolazi do pomeranja teorijskog fokusa u radovima ovog autora i razvijanja teze o dve dimenzije kros-kulturnih varijacija, odnosno, posebno detaljnoj analizi jedne od njih, dimenzije vrednosti preživljavanja/samoizražavanja.

Za razliku od klasičnih teoretičara koji su modernizaciju posmatrali kao manje-više uniforman i pre svega linearan proces, modernizacija se, prema Inglehartovoj revidiranoj teoriji modernizacije, odvija kroz dve glavne faze – industrijsku i postindustrijsku - od kojih svaka sa sobom nosi promene u preovlađujućim pogledima na svet. Industrijska revolucija bila je povezana sa pomakom od tradicionalnih ka sekularno-racionalnim vrednostima, noseći sa sobom birokratizaciju, centralizaciju, standardizaciju i sekularizaciju autoriteta. Ovaj pomak, prema Inglehartu, ne predstavlja kritičko preispitivanje, već samo pomeranje osnove autoriteta od tradicionalno-religioznih ka sekularno-racionalnim izvorima (Inglehart&Welzel, 2005). Javlja se materijalističke ideologije koje nude sekularne interpretacije istorije i utopije, ali su jednako dogmatske kao i religija, odražavajući rigidno disciplinovane i standardizovane načine na koje je organizovano industrijsko društvo, rad i život uopšte.

Pojava postindustrijskog društva dovodi do promene u drugom pravcu. Ekonomski rast i država blagostanja uvećavaju standard stanovništva do te mere da se zadovoljavanje materijalnih potreba može uzeti „zdravo za gotovo“. Rastući nivoi obrazovanja, širenje masovnih komunikacija i rad sa ljudima, simbolima i informacijama gde ljudi pre „*misle nego što rade*“ (Fukujama, 2002, str. 116) uvećavaju intelektualne veštine ljudi, dok rastuća socijalna kompleksnost, destandardizacija ekonomskih aktivnosti, ali i društvenog života uopšte, širi i diversifikuje ljudske socijalne mogućnosti. Sve to vodi **materijalnoj, intelektualnoj i socijalnoj autonomiji pojedinca**, što za posledicu ima preispitivanje nekontrolisanog i neograničenog autoriteta nad ljudima i osetljivost za ideje individualne slobode i jednakosti, tj. rastuću emancipaciju kako od religijskih, tako i od sekularno-racionalnih autoriteta.

Izuzev zajedničke tendencije uvećanja egzistencijalne sigurnosti, industrijska i postindustrijska faza modernizacije suštinski se razlikuju u vezi sa stepenom razvijanja individualne autonomije. Iako obe promene dovode do preoblikovanja orijentacija prema autoritetu, „*industrijska faza modernizacije donosi sa sobom sekularizaciju autoriteta, dok postindustrijska faza dovodi do emancipacije od autoriteta*“ (Inglehart & Welzel, 2005a, str. 25). Ovaj proces odražava svojevrsnu **humanističku transformaciju modernizacije** budući da rastuće prihvatanje vrednosti samoizražavanja postaje ključna kulturna manifestacija modernizacije. Ljudska sloboda izbora i emancipacija postaju vodeće teme u svim oblastima života, od politike do vaspitanja dece, radne motivacije, religijskih orijentacija, građanskog angažovanja i sl.

Sve to ima jednu izuzetno važnu društvenu posledicu - rastuće zahteve za efektivnim građanskim i političkim slobodama i demokratskim institucijama u društvu, tamo gde one ranije nisu postojale, odnosno jačanjem demokratskih institucija tamo gde one već postoje. U postindustrijskom društvu socioekonomski razvoj, vrednosti samoizražavanja i efektivna demokratija čine celinu, obezbeđujući sredstva, vrednosti i prava koja ljude čine sposobnim, voljnim i posvećenim oblikovanju sopstvenih života u skladu sa sopstvenim autonomnim izborima. Ovaj proces, po mišljenju Ingleharta, čini suštinsku karakteristiku ljudskog razvoja jer naglašava najdistinktivnije svojstvo čoveka: sposobnost da donosi odluke i ponaša se u skladu sa ličnim autonomnim izborima.

Na osnovu podataka iz Svetske studije vrednosti, Inglehart je faktorskom analizom identifikovao dve dimenzije kros-kulturnih varijacija. (Inglehart, 1997; 2007; Inglehart & Baker, 2000, Inglehart & Welzel, 2005). Dimenzije su identifikovane na osnovu podataka prikupljenih u četiri talasa Svetske studije vrednosti koja obuhvata oko 200 istraživanja u preko 70 zemalja. Struktura dve dimenzije prikazana je u tabeli 3.

Prvu dimenziju Inglehart naziva **tradicionalne nasuprot sekularno/racionalnim vrednostima**. Tradicionalni pol dimenzije tvore stavke koje se (većinski) tiču poštovanja autoriteta – religijskog, nacionalnog i porodičnog. Izuzetak je stav prema abortusu, mada je i protivljenje abortusu indikator zagovaranja tradicionalnih vrednosti (religijskih i porodičnih). Suprotnost ovim tradicionalnim vrednostima su sekularno-racionalne vrednosti koje se često nazivaju moderne ili postmoderne vrednosti.

Tabela 3. Faktorska struktura dve dimenzije kulturnih varijacija

Tradicionalno-sekularno/racionalne vrednosti			Vrednosti preživljavanja-samoizražavanja		
Tvrđnje	Zasićenje ind. nivo	Zasićenje agreg. nivo	Tvrđnje	Zasićenje ind. nivo	Zasićenje agreg. nivo
Bog je veoma važan u životu	.70	.91	Materijalističke vrednosti	.59	.87
Važnije je da dete nauči poslušnost i religioznost, nego nezavisnost i odlučnost	.61	.88	Ispitanik opisuje sebe kao ne baš srećnu osobu	.59	.81
Abortus se nikada ne može opravdati	.61	.82	Homoseksualnost se nikada ne može opravdati	.59	.77
Jak osećaj nacionalnog ponosa	.60	.81	Ispitanik nikada nije i nikada ne bi potpisao petciju	.54	.74
Naglašavanje većeg poštovanja autoriteta	.51	.73	Treba biti oprezan kada se veruje drugim ljudima	.44	.46
Objašnjena varijansa	26%	46%		13%	25%

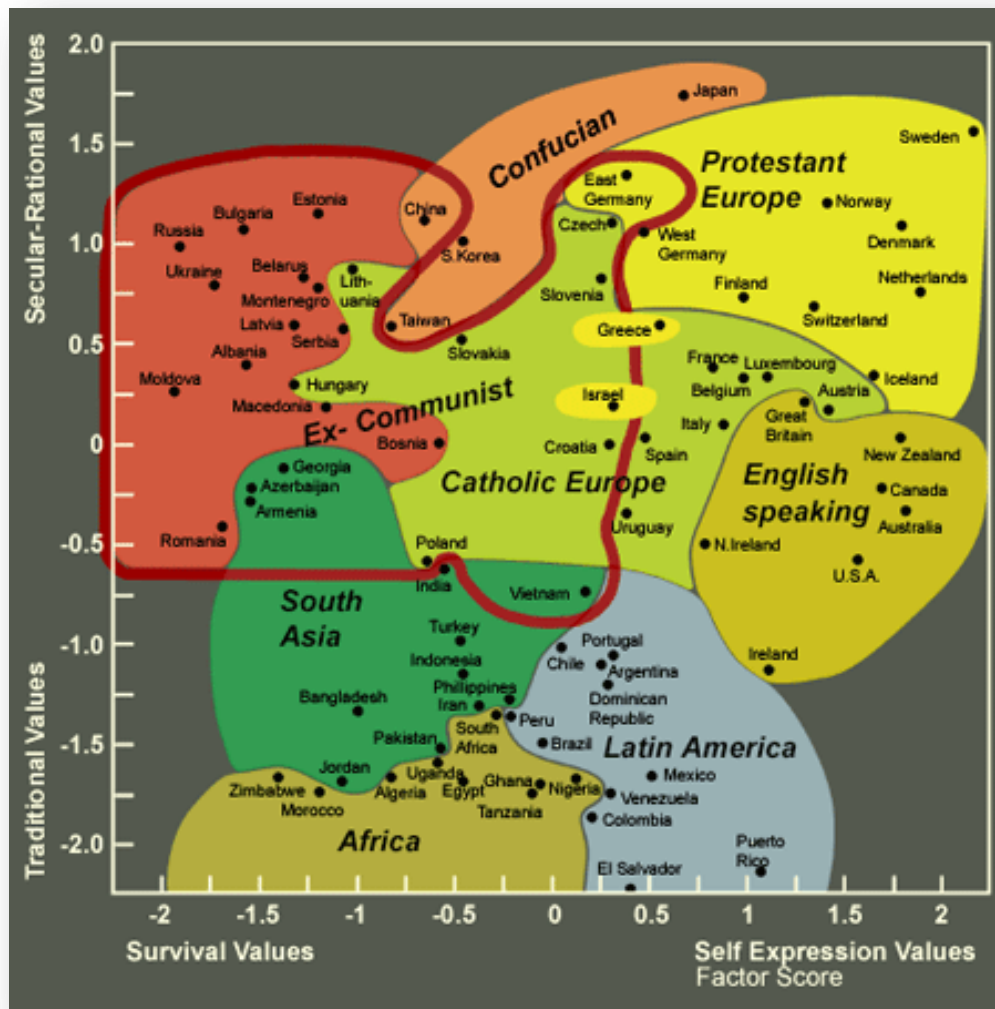
Izvor: Adaptirano prema Inglehart & Welzel, 2005a, str. 49-51

Drugu dimenziju čini kontinuum **vrednosti preživljavanja i vrednosti samoizražavanja**. U nekim od najranijih radova u kojima se detaljnija pažnja posvećuje ovom konceptu, dimenzija preživljavanje/samoizražavanje koja u Inglehartovom delu ima poseban značaj, opisana je kao „*sindrom poverenja, tolerancije, subjektivnog blagostanja, političkog aktivizma i samoizražavanja koji se pojavljuje u postindustrijskim vrednostima koje karakteriše visok nivo sigurnosti*“ (Inglehart & Baker, 2000, str. 25) ili kao „*klaster varijabli koji uključuje materijalističke nasuprot postmaterijalističkim vrednostima, subjektivno blagostanje, interpersonalno poverenje, politički aktivizam i toleranciju manjinskih grupa*“ (Inglehart & Baker, 2000, str. 29). U nekim kasnijim radovima dimenzija je definisana kao „*sindrom masovno prihvaćenih stavova u čijoj osnovi leži jedna dimenzija koja odražava naglašavanje slobode, toleranciju različitosti i participaciju*“ (Inglehart & Welzel, 2005, str. 67), ali i kao dimenzija koja obuhvata „*širok spektar uverenja i vrednosti, koja odražavaju međugeneracijski pomak od naglašavanja ekonomske i fizičke sigurnosti pre svega, ka rastućem naglašavanju samoizražavanja, subjektivnog blagostanja i kvaliteta života*“ (Inglehart, 2007, str. 12). Glavna komponenta ove dimenzije jeste polarizacija između

materijalističkih i postmaterijalističkih vrednosti, odnosno pomak sa naglaska na ekonomskoj i fizičkoj sigurnosti ka povećanju naglaska na samoizražavanju, subjektivnom osećaju blagostanja i kvaliteta života.

Na osnovu dve identifikovane dimenzije i Hantingtonove klasifikacije civilizacija današnjice (Hantington, 1996), Inghart konstruiše kulturnu mapu sveta (grafik 4) koju dovodi u vezu sa nivoom ekonomskog razvoja i pretpostavljenim uticajem koji on ima na dominantne vrednosti jednog društva.

Grafik 4. Kulturna mapa sveta

Inghart tvrdi da socioekonomski razvoj teži da određena društva usmerava u grubo predvidljivom pravcu. Međutim, kulturne promene su u izvesnom smislu „omeđene“, tj. zavisne su od puta kojim se određeno društvo kretalo u prošlosti. Činjenica da je određeno društvo istorijski protestantsko, pravoslavno, hrišćansko, islamsko i sl. manifestuje se u koherentnim kulturnim zonama koje karakterišu distinktivni vrednosni sistemi koji opstaju čak i kada se kontroliše nivo socioekonomskog razvoja. Iako se promene vrednosnih sistema različitih društava odvijaju u istom smeru usled uticaja faktora modernizacije, ne postoji njihova konvergencija, kako to klasična teorija modernizacije predviđa. Razlike određenih

društava koje pripadaju različitim kulturnim zonama, u vezi sa određenim skupom vrednosti, jednako su velike danas, kao što su bile i pre dvadeset godina.

Analiza dobijene dimenzije potvrđuje neke od osnovnih pretpostavki Ingleharta na kojima je ovaj koncept zasnovan. Na intenzitet raširenosti vrednosti samoizražavanja intenzivno utiče nivo socioekonomskog razvoja društva (Inglehart & Welzel, 2005). Ove vrednosti su, sa druge strane, povezane sa širokim spektrom drugih stavova i vrednosti (Inglehart & Baker, 2000; Inglehart, 2007) i, što je posebno važno, visoko koreliraju sa merama drugih srodnih koncepata sa kojima postoje teorijske sličnosti poput individualizma-kolektivizma o kome govori Hofstede (Hofstede, 1980) ili Švarcove dimenzije autonomija-ukorenjenost (Schwartz, 2007). Najzad, stepen raširenosti vrednosti samoizražavanja unutar jednog društva visoko korelira sa kvalitetom demokratskih institucija i, zajedno sa ekonomskim indikatorima, objašnjava oko 80% varijanse razlika u stepenu demokratičnosti¹ različitih zemalja (Inglehart, 2005). Ova impresivna povezanost navela je Ingleharta na zaključak da je „*veoma verovatno da će se demokratija pojaviti tamo gde više od 45% građana jednog društva karakterišu vrednosti samoizražavanja*” (Inglehart & Welzel, 2005a, str. 300). Vrednosti samoizražavanja na taj način postaju centralni aspekt Inglehartove teorije koja u njima vidi suštinu demokratske političke kulture i demokratskog potencijala pojedinca, a samu demokratiju shvata kao institucionalni odraz emancipativnih sila inherentnih ljudskom razvoju.

2.4. Model osnaživanja ljudskih kapaciteta i emancipativne vrednosti

Na temeljima koje je postavio Inglehart, jedan od njegovih najbližih saradnika, Kristijan Velcl, predlaže koherentniju koncepciju veze između modernizacije, kulturnih promena i njihovih institucionalnih posledica koji opisuje unutar tzv. modela osnaživanja ljudskih kapaciteta (eng. *Human Empowerment Model*).

Glavni fokus unutar ovog modela je na korisnosti univerzalnih ljudskih prava i sloboda i poreklo uviđanja njihovog značaja i korisnosti. Ljudski kapaciteti da upražnjavaju slobode su, po pretpostavci, zasnovani na raspoloživim resursima i zavisni od intelektualne, socijalne i materijalne dostupnosti resursa (Welzel, 2013). Kada su resursi oskudni, ljudi imaju važnije brige na umu i za njih univerzalne slobode imaju malu korist i posledično malu vrednost. Kada oni stiču kontrolu nad resursima („oruđa“, veštine i mogućnosti), tj. postaju **egzistencijalno osnaženi**, njihovi kapaciteti da upražnjavaju slobode i da uvide njihov značaj posledično raste. U ovim gledištima je lako prepoznati Inglehartove pretpostavke o vrednostima kao odrazu preovlađujućih životnih okolnosti i glavnim nezadovoljenim potrebama. Egzistencijalno osnaživanje ima, dalje, izražene psihološke posledice i vodi **psihološkom osnaživanju** – ljudi veći značaj stavljaju na vrednovanje slobode izbora i jednake mogućnosti koje stvaraju prostor za javljanje emancipativnih vrednosti, kao glavnom elementu ovog psihološkog osnaživanja (Welzel, 2006; 2013). Suština emancipativnih vrednosti jeste “prioritet tolerancije nasuprot konformizmu, autonomije nad autoritetom, rodne ravnopravnosti nad patrijarhatom i participacije nasuprot sigurnosti” (Welzel & Inglehart, 2009, p. 140). Emancipativne vrednosti obuhvataju dve opštije orijentacije – liberalnu i egalitarnu – i odnose se na naglašavanje autonomije, slobode izbora, jednakosti i participacije ljudi u javnoj sferi. Drugim rečima, emancipativne vrednosti bi trebalo shvatiti

¹ Stepem “demokratičnosti” određenog društva odnosi se na pojam efektivne demokratije koji predstavlja indeks konstruisan na osnovu procena koje daju *Freedom House* i *Transparency International*).

kao građansku, prosvetljujuću i liberalizujuću snagu. Kada je korisnost sloboda prepoznata, a same slobode visoko vrednovane, socijalni pritisci da se one institucionalizuju (ukoliko to već nije slučaj) ili da postanu efikasnije (tamo gde su već garantovane) postaju veoma izraženi (Welzel, 2013). Ovo vodi **institucionalnom osnaživanju** – uvođenju ili jačanju formalnih garancija upražnjavanja univerzalnih sloboda u društvu u kome se emancipativne vrednosti prisutne (Welzel & Inglehart, 2009; Welzel, 2013).

Ukoliko slobode dobijaju na značaju, sled koji do toga dovodi je onaj upravo opisani – od njihove korisnosti, ka vrednovanju, pa ka formalnim garancijama; rastuće (ekonomsko) blagostanje podstiče rast emancipativnih vrednosti što vodi rastućim formalnim pravima ljudi. Institucionalne garancije sloboda odgovor su na rastuće vrednovanje sloboda, tj. njihov ishod, a ne uzrok ovog procesa. Emancipativne vrednosti, drugim rečima, razvijaju se prema principu *lestvice korisnosti sloboda* (eng. *utility ladder of freedoms*). Kako se umanjuju egzistencijalni pritisci na ljude i slobode postaju korisnije, dolazi do kulturnog pomaka od negiranja sloboda ka njihovoj garanciji (Welzel, 2013). Osnovni elementi opisanog modela prikazanu su na grafiku 5. Inglehart i Welzel glavni su zagovornici tzv. kulturološke škole koja smatra da su društvene/političke/institucionalne promene posledica izmenjenih vrednosti – kultura (i vrednosti kao njen glavni konstituent) imaju primat u tom procesu.

Grafik 5. Model osnaživanja ljudskih kapaciteta

I Welcelove analize zasnovane su na podacima prikupljenim u WVS. Iako najveći značaj pridaje konceptu emancipativnih vrednosti, on zapravo govori o dve dimenzije kroskulturalnih varijacije čiji su osnovni elementi prikazani u tabeli 4. Prvu dimenziju čine sekularne vrednosti, kao pokazatelj udaljavanja od eksternog autoriteta, poput srodne

dimenzije u Inglehartovom modelu. One su neka vrsta prekursora internalizacije autoriteta koji dolazi sa emancipativnim vrednostima. Sekularne vrednosti su neka vrsta demistifikacije različitih vrsta autoriteta nad ljudim, pre svega religijskog, patrijarhalnog, autoriteta države i preovlađujućih normi. Njihova operacionalizacija ogleda se u onim aspektima koje Velcl naziva odbacivanje autoriteta, agnosticizam, relativizam i skepticizam. Indikatori emancipativnih vrednostu su već spomenuta mogućnost izbora, jednakost, sloboda govora i autonomija.

Tabela 4. Sadržaj sekularnih i emancipativnih vrednosti

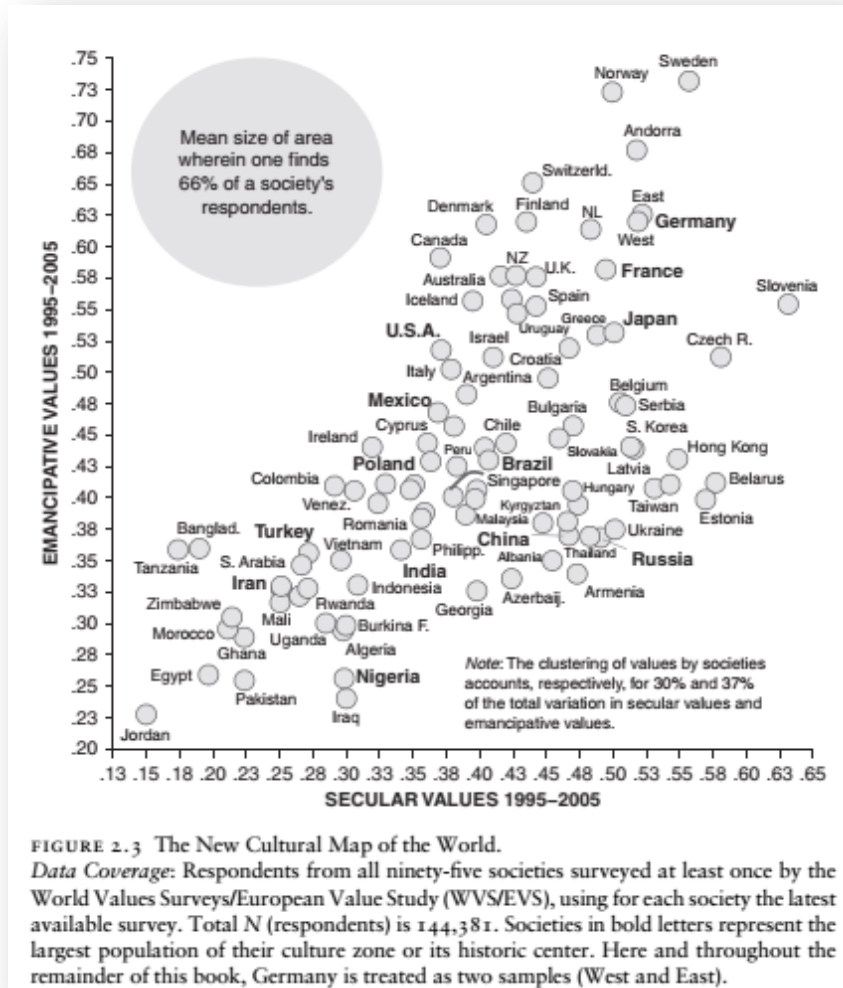
Sekularne vrednosti		Emancipativne vrednosti	
Ajtemi	Indikatori	Ajtemi	Indikatori
Nizak stepen ponosa u roditelje Nizak nacionalni ponos	Odbacivanje	Tolerancija abortusa Tolerancija razvoda	Mogućnost izbora
Odbacivanje poštovanja autoriteta		Tolerancija homoseksualnosti	
Neznačajnost religije Neučestvovanje u religijskim obredima Nije religiozna osoba	Agnosticizam	Rodna ravnopravnost u politici Rodna ravnopravnost u obrazovanju Rodna ravnopravnost na radnom mestu	Jednakost
Indiferentnost prema podmićivanju Indiferentan prema varanju		Veći značaj lokalnoj vlasti Veći značaj nacionalne vlasti	
Indiferentan prema utaji poreza Nepoverenje u policiju	Realitivizam	Sloboda govora Poslušnost nije bitna osobina dece	Sloboda govora
Nepoverenje u sudove Nepoverenje u vojsku		Maštovitost bitna Nezavisnost bitna karakteristika	
	Skepticizam		Autonomija

Na osnovu ove dve dimenzije konstruisana je i tzv. nova kulturna mapa sveta na kojoj su prikazane pozicije velikog broja država s obzirom na prosečne vrednosti na dve dimenzije (Grafik 6).

Trend širenja emancipativnih vrednosti registrovan je širom sveta: ljudi na bilo kom delu planete postaju sve emancipovaniji (Welzel, 2013). Iako su socijalni i individualni izvori emancipativnih vrednosti brojni, najvažnji mehanizam njihovog širenja je smena generacija; mlađe generacija više prihvataju emancipativne vrednosti nego starije. Poput Inglehartove socijalizacijske hipoteze (Inglehart, 1990; Inglehart & Welzel, 2005) vrednosne preferencije osobe predeterminisane su egzistencijalnim uslovima tokom formativnog perioda, kada su vrednosti, po pretpostavci, formirane i kasnije teško promenljive. Tokom prethodnih nekoliko decenija, mlađe kohorte svoje formativne godine provode u blagostanju (makar u razvijenim društvima) što ih po pretpostavci čini podložnim prihvatanju emancipativnih vrednosti (Welzel, 2013). Smena generacije time vodi pomaku ka većoj izraženosti emancipativnih

vrednosti. Iako je taj trend izraženiji u društvima koja su doživela značajnije poboljšanje životnih uslova, on je registrovan u gotovo svim društvima, bez obzora na nivo socio-ekonomskog razvoja ili kulturu (Welzel, 2013).

Grafik 6. Nova kulturna mapa sveta

Na individualnom nivou, emancipativne vrednosti povezane su sa većim interpersonalnim poverenjem, podstiču društveni aktivizam, podršku demokratiji i njeno liberalnije razumevanje, učešće u pokretima za zaštitu životne sredine itd. (Welzel, 2006; 2013; Welzel & Inglehart, 2009; Welzel & Moreno Alvarez, 2014). Na agregatnom nivou izraženost emancipativnih vrednosti povezana je sa raznim indeksima zaštite ljudskih prava, kvalitetom demokratije, merama blagostanja i slično (Welzel, 2013; Welzel & Inglehart, 2009). Obimna empirijska WVS evidencija ukazuje da, u skladu s pretpostavkom o primarnosti vrednosti/kulture nad institucijama, promene u emancipativnim vrednostima mogu da objasne posledične promene u poboljšanju garancije sloboda i prava, dok suprotno ne stoji (Welzel, 2013).

3. Primenjena socijalna psihologija vrednosti – završna razmatranja

Na prethodnim stranama ukazano je na glavne elemente dominantnih modela vrednosti. Iz tog prikaza je već jasno da se vrednostima pridaje veoma važna lična/društvena funkcija. Vrednostima se tipično pripisuje centralna uloga u ličnosti, kao njenom dinamičkom, motivacionom aspektu (Cieciuch, 2012). Kao aspekti kulture, vrednosti presudno utiču na različite aspekte funkcionisanja jednog društva.

Rokič je smatrao da se posledice vrednosti manifestuju u bukvalno svim fenomenima koje društveni naučnici mogu smatrati vrednim izučavanja. One su determinante praktično svih oblika socijalnog ponašanja – društvenog delovanja, stavova i ideologije, evaluacija, moralnog suđenje i opravdavanja sebe i drugih, poređenje sebe i drugih, prezentovanja i uticaja na druge. Švarc navodi nekoliko načina na koje su vrednosti povezane sa ponašanjem (Bardi and Schwartz, 2003). Vrednosti utiču na *izbore* jer ljudi deluju na takav način da održe, potvrde ili sačuvaju ciljeve koje njihove važne vrednosti izražavaju. Npr. ljudi glasaju za političke partije čije platforme zagovaraju one vrednosti koje oni dele, a protiv onih koji zagovaraju nešto drugo (Caprara et al., 2006). Vrednosti, drugim rečima, određuju valencu koju ljudi dodeljuju posledici akcije. Aktivnosti su atraktivnije i subjektivno pozitivnije u stepenu u kome promovisu ostvarenje vrednosnih ciljeva. Vrednosti, dalje, utiču na ponašanje putem njihovog uticaja na *planiranje*. Što je viši prioritet određene vrednosti, ljudi će verovatnije planirati aktivnosti koje će voditi njihovoj ekspresiji. Na taj način, vrednosti podstiču kompatibilno ponašanje. Vrednosti, najzad, utiču na ponašanje putem uticaja na *paznju, percepciju i interpretaciju* situacija. Nova poslovna ponuda se može doživeti kao prilika za samo-usmerenost, ali i kao pretnja sigurnosti. Drugim rečima, vrednosno zasnovane percepcije ili interpretacije sugerisu različite trajektorije poželjnih aktivnosti.

Ako to imamo u vidu, jasno je da izučavanje vrednosti ima veoma važne praktične implikacije, koje nam, s jedne strane, daju važne informacije o potencijalnom ponašanju (imaju visoku prediktivnu vrednost), a s druge strane, ukazuju na opštije determinante fenomena od interesa (tj. onoga što je s vrednostima povezano) i njegovo dublje motivaciono utemeljenje u psihičkoj dinamici pojedinca. Makar i samo izlistati istraživanja koja vrednosti dovode u vezu sa ovim ili onim je nemoguć zadatak. Bez ikakvih pretenzija da napravimo neki pregledan prikaz istraživanja povezanosti vrednosti i nekih drugih dispozicija ili oblika ponašanja, možemo samo ugrubo ilustrovati tu raznovrsnost istraživačkih problema koji su dovođeni u vezu s vrednostima. Istraživanja, recimo, ukazuju da su vrednosti povezane s ponašanjem koje je *environmental-friendly*, usmereno na zaštitu životne sredine (Karp, 1996), vrednostima u oblasti rada (Ros, Schwartz, & Surkiss, 1999), potrošačkim ponašanjem (Vinson, Scott, & Lamont, 1977), izbornim ponašanjem (Schwartz, Caprara, & Vecchione, 2010), spremnosti na interpersonalnu kooperaciju (Schwartz, 2013), spremnosti za stupanje u kontakte s pripadnicima tuđe grupe (Sagiv, & Schwartz, 1995), religioznošću (Saroglou, Delpierre, & Dernelle, 2004), altruizmom (Schwartz, 1977), subjektivnim blagostanjem (Sagiv, & Schwartz, 2000), preovlađujućim brigama (Schwartz, Sagiv, & Boehnke, 2000), poverenjem u institucije (Devos, Spini & Schwartz, 2002), raznim oblicima političkog aktivizma i politički relevantnih stavova (Rokeach, 1973; Pantić i Pavlović, 2009; Pavlović, 2009a; 2017; 2018; Inglehart & Welzel, 2005; Welzel, 2013) itd. Zapravo je još sam Rokič ubedljivo ilustrovao značaj vrednosti za razne oblike socijalnog ponašanja i stavova, ilustrujući njihovu povezanost sa svime „od igle do lokomotive“ – od političke ideologije do preferencije automobila i deterdženata za pranje veša (Rokeach, 1973)!

Pored toga, istraživanje vrednosti u ovom drugom, sociološkom smislu, ukazuje na bitne karakteristike jednog društva. Kako bi se očuvao, promenio ili preneo sistem vrednosti „ljude udaraju, maltretiraju, šalju u zatvor, bacaju u koncentracione logore, laskaju im, podmiću ih, prave ih herojima, podstiču ih da čitaju novine, postrojavaju ih ispred zida i streljaju, a ponekad ih čak uče i sociologiji (Moore, 1967, citirano u: Brown, 1979, str. 4) – sve to često bez ikakvog efekta. Analiza predominantnih vrednosti u jednoj zajednici i njenih promena u kraćem ili dužem vremenskom period ima stoga ne samo teorijski značaj u smislu analize antecedenata vrednosti, već i veliki praktični značaj. Takve analize ukazuju na moguće pravce društvenih promena, potencijalnu uspešnost implementacija politika i strategija za čiju realizaciju je neophodna podrška građana, što samo dodatno daje na važnosti i praktičnom značaju njihovog izučavanja.

4. Reference

- Adler, F. (1956). The value concept in sociology. *American Sociological Review*, 62, 272-279.
- Bardi, A., & Schwartz, S. H. (2003). Values and behavior: Strength and structure of relations. *Personality and social psychology bulletin*, 29(10), 1207-1220.
- Bilsky, W., & Schwartz, S. (1994). Values and personality. *European Journal of Personality*, 8, 163-181.
- Brown, A. (1979). Introduction. In A. Brown & J. Gray (eds.), *Political culture and political change in communist states* (pp. 1-24). London: Macmillan.
- Caprara, G. V., Schwartz, S., Capanna, C., Vecchione, M., & Barbaranelli, C. (2006). Personality and politics: Values, traits, and political choice. *Political psychology*, 27(1), 1-28.
- Cieciuch, J. (2012). The big five and big ten: Between Aristotelian and Galileian physics of personality. *Theory & Psychology*, 22(5), 689-696.
- Cieciuch, J., Schwartz, S., Davidov, E. (2015). *Values, Social Psychology of*. In: Wright, James D. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition). Amsterdam: Elsevier, 41-46.
- Devos, T., Spini, D., & Schwartz, S. H. (2002). Conflicts among human values and trust in institutions. *British Journal of Social Psychology*, 41(4), 481-494.
- Fukujama, F. (2002). *Kraj istorije i poslednji čovek*. Podgorica: CID.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2007). Mapping global values. In Y. Esmer & T. Pettersson (eds.), *Measuring and mapping cultures: 25 years of comparative value surveys* (pp. 11-32). Leiden-Boston: Brill.
- Inglehart, R., & Baker, W. E. (2000). Modernization, culture change and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65, 19-51.
- Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, culture change, and democracy – The human development sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inkeles, A. (1969). Making man modern: On the causes and consequences of individual change in six developing countries. *The American Journal of Sociology*, 75, 208-225.
- Inkeles, A., & Smith, D. H. (1974). *Becoming modern*. London: Heinemann.
- Karp, D. G. (1996). Values and their effect on pro-environmental behavior. *Environment and behavior*, 28(1), 111-133.
- Kluckhohn, C. (1951). Values and value orientations in the theory of action. In T. Parsons, & E. Shils (eds.), *Toward a general theory of action* (pp. 387-433). New York: Harper & Row.
- Kuzmanović, B. (1995). Društvene promene i promene vrednosnih orijentacija učenika. *Psihološka istraživanja*, 7, 17-47.
- Lerner, D. (1964). *The passing of traditional society*. New York: Free Press
- Maslow, A. H. (1970 [1954]): *Motivation and personality*. New York: Harper&Row.
- Pantić, D. & Pavlović, Z. (2009). *Political culture od voters in Serbia*. Belgrade: Institute of Social Sciences.
- Pantić, D. (1981). *Vrednosne orijentacije mladih u Srbiji*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Pantić, D. (1990). *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.
- Pantić, D. (2005). Da li su vrednosti bivših komunističkih zemalja slične?. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 118-119, 49-69.

- Pavlović Z. (2018). Emancipative Values in a Post-Communist Society: The Case of Serbia. In: N. Lebedeva, R. Dimitrova, & J. Berry (eds) *Changing Values and Identities in the Post-Communist World. Societies and Political Orders in Transition* (pp. 53-66). Cham: Springer.
- Pavlović, Z. (2009a). *Vrednosti samoizražavanja u Srbiji – u potrazi za demokratskom političkom kulturom*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Pavlović, Z. (2009b). Sociopsihološka analiza Inghartovog koncepta vrednosti samoizražavanja, *Primenjena psihologija*, 2, 149-168.
- Pavlović, Z. (2017). *Ogledi o političkoj kulturi*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Filozofskog fakulteta.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: The Free Press.
- Rokeach, M. (1976). *Beliefs, attitudes, and values*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Ros, M., Schwartz, S. H., & Surkiss, S. (1999). Basic individual values, work values, and the meaning of work. *Applied psychology*, 48(1), 49-71.
- Rot, N., & Havelka, N. (1973). *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Beograd: Institut za psihologiju i Institut društvenih nauka.
- Sagiv, L., & Schwartz, S. H. (1995). Value priorities and readiness for out-group social contact. *Journal of personality and social psychology*, 69(3), 437.
- Sagiv, L., & Schwartz, S. H. (2000). Value priorities and subjective well-being: Direct relations and congruity effects. *European journal of social psychology*, 30(2), 177-198.
- Saroglou, V., Delpierre, V., & Dernelle, R. (2004). Values and religiosity: A meta-analysis of studies using Schwartz's model. *Personality and individual differences*, 37(4), 721-734.
- Schwartz, S. (2013, May). Value priorities and behavior: Applying. In *The psychology of values: The Ontario symposium* (Vol. 8).
- Schwartz, S. H. & Bardi, A. (1997). Influences of adaptation to communist rule on value priorities in Eastern Europe. *Political Psychology*, 18, 385-410.
- Schwartz, S. H. & Bardi, A. (2001). Value hierarchies across cultures: Taking a similarities perspective. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 268-290.
- Schwartz, S. H. & Sagie, G. (2000). Values consensus and importance: a cross-national study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31, 465-497.
- Schwartz, S. H. (1977). Normative influences on altruism. In *Advances in experimental social psychology* (Vol. 10, pp. 221-279). Academic Press.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25, pp. 1-65). Academic Press.
- Schwartz, S. H., Caprara, G. V., & Vecchione, M. (2010). Basic personal values, core political values, and voting: A longitudinal analysis. *Political psychology*, 31(3), 421-452.
- Schwartz, S. H., G. Melech, A. Lehmann, S. Burges, M. Harris and V. Owens (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 519-542.
- Schwartz, S. H., Sagiv, L., & Boehnke, K. (2000). Worries and values. *Journal of personality*, 68(2), 309-346.
- Schwartz, S. H. (2007). A theory of cultural value orientations: explication and applications. In Y. Esmer & T. Pettersson (eds.), *Measuring and mapping cultures: 25 years of comparative value surveys* (pp. 33-78). Leiden-Boston: Brill.
- Vernon, P. E., & Allport, G. W. (1931). A test for personal values. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 26(3), 231.
- Vinson, D. E., Scott, J. E., & Lamont, L. M. (1977). The role of personal values in marketing and consumer behavior. *The Journal of Marketing*, 44-50.
- Welzel, C. & Inglehart, R. (2009). Political culture, mass beliefs and value change. In C. Haerpfer, P. Bernhagen, R. Inglehart and C. Welzel (eds.), *Democratization* (pp. 126-144). Oxford: Oxford University Press.
- Welzel, C. & Moreno Alvarez, A. (2014). Enlightening people: The Spark of emancipative values. In C. Welzel and R. Dalton (eds.), *The civic culture transformed – from allegiant to assertive citizens* (pp. 59-90). Cambridge: Cambridge University Press.
- Welzel, C. (2006). Democratization as an emancipative process: The neglected role of mass motivations. *European Journal of Political Research*, 45(6), 871-896.
- Welzel, C. (2013). *Freedom rising: Human empowerment and the quest for emancipation*. Cambridge: Cambridge University Press.